

ASMENS PERSEKIOJIMAS: TEISINĖS IR PSICHOLOGINĖS PROBLEMOS

Ilona Čėsniėnė *

Mykolo Romerio universiteto Socialinės politikos fakulteto Psichologijos katedra
Valakupių g. 5, LT-10101 Vilnius
Telefonas 274 06 09
Elektroninis paštas icesna@mruni.lt

Rytis Čėсна **

Mykolo Romerio universiteto Ekonomikos ir finansų valdymo fakulteto Informatikos ir statistikos katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas 271 45 71
Elektroninis paštas grce@bite.lt

Pateikta 2006 m. kovo 9 d., parengta spausdinti 2006 m. spalio 25 d.

Santrauka. Persekiojimu vadinamas nepageidautinas pasikartojantis vieno asmens elgesys kito asmens atžvilgiu. Per pastarąjį dešimtmetį Vakarų šalyse padidėjo visuomenės ir įvairių specialistų (teisininkų, policijos pareigūnų, psichologų, psichiatrų) susidomėjimas šiuo reiškiniu. Pažymėtina, kad teisės aktai, reglamentuojantys persekiojimą, yra gana nauji, todėl teisinis persekiojimo vertinimas bei apsaugojimo nuo persekiojimo priemonės kiekvienoje valstybėje yra skirtingos.

Šiame straipsnyje nagrinėjama persekiojimo samprata, teisiniai persekiojimo vertinimo aspektai Lietuvoje ir Vakarų šalyse, pateikiama trumpa persekiojtojų psichologinė charakteristika, nagrinėjami persekiojimo teisinio užkardymo ir prevencijos klausimai, aptariamos psichologinės pagalbos nukentėjusiajam galimybės. Atsižvelgiant į tai, kad mokslinių tyrimų rezultatai rodo didėjančią persekiojimo paplitimą elektroninėje erdvėje, straipsnyje šiai problemai skiriamas išskirtinis dėmesys.

Pagrindinės sąvokos: persekiojimas, persekiojtojas, tipologija, auka.

IŽANGA

Per pastarąjį dešimtmetį užsienio šalyse kilo didelis susidomėjimas asmens persekiojimu (angl. *stalking*)¹

* Socialinių mokslų psichologijos krypties daktarė, Mykolo Romerio universiteto Socialinės politikos fakulteto Psichologijos katedros lektorė.

** Mykolo Romerio universiteto Ekonomikos ir finansų valdymo fakulteto Informatikos ir statistikos katedros doktorantas.

¹ Pažodžiui išvertus anglų kalbos žodis „to stalk“ reiškia „sėlinti, tykinti, persekioti“ [1]. Atitinkamai šiame straipsnyje anglų kalbos žodis „stalking“ yra verčiamas lietuviškai „persekioti“, kadangi Dabartinės lietuvių kalbos žodyne [2] pateikta viena iš šio žodžio reikšmių („persekioti - neduoti ramybės“) geriausiai atitinka aptariamo reiškinio prasmę. Reikia pažymėti, kad kita šio žodžio lietuvių kalboje reikšmė („persekioti – neduoti pilietinių teisių, laikyti už įstatymo ribų, spausti“) netaikoma apibūdinti šį fenomeną.

kaip tam tikra nusikalstamo elgesio rūšimi. Viena iš tokio susidomėjimo priežasčių buvo žiniasklaidoje išsamiai aprašytos istorijos, kuomet asmuo prieš kitą asmenį kelis kartus iš eilės atliko nusikalstamą veiką arba tokius veiksmus, kuriuos auka vertino kaip erzinančius ir nepageidautinus.

Užsienio autorių nuomone, persekiojimo sąvoką išties sunku aiškiai apibrėžti, kadangi ji yra taikoma apibūdinant gana platų elgesio ir situacijų diapazoną [3, p. 3–8; 4, p. 4–14]. Todėl persekiojimu gali būti laikomas ne tik nuolatinis aukos gąsdinimas, grasinimas su ja susidoroti, bet ir daugkartinis nepageidautinų laiškų, elektroninio pašto ir kitokių žinučių siuntimas, aukos sekiojimas, buvimas šalia jos darbo, gyvenamosios ar poilsio vietos ir pan. Akivaizdu, kad siekiant teisinio šios veikos reglamentavimo ir efektyvios psichologinės inter-

vencijos (tiek persekiojams, tiek ir persekiojimo aukoms) svarbu kuo tiksliau išsiaiškinti persekiojimo fenomeną, todėl šio **straipsnio tikslas** yra išnagrinėti teisinius persekiojimo vertinimo aspektus Lietuvoje ir Vakarų šalyse, pateikti persekiojimų psichologinę charakteristiką, aptarti persekiojimo teisinio užkardymo ir prevencijos klausimus bei psichologinės pagalbos nukentėjusiajam galimybes.

Atsižvelgiant į tai, kad mokslinių tyrimų rezultatai rodo didėjančią persekiojimo paplitimą elektroninėje erdvėje [5], straipsnyje ši problema bus nagrinėjama išsamiau. Straipsnyje naudojami **metodai**: lyginamasis, analitinis, loginis aprašomasis.

ASMENS PERSEKIOJIMO TEISINIAI VERTINIMO ASPEKTAI

Persekiojimas kėsina į skirtingas asmens vertybes. Pagal tai šią veiką galima suskirstyti į keletą rūšių:

1. Persekiojimas, kuriuo kėsinama į asmens ir (arba) jo artimųjų sveikatą ar gyvybę (pavyzdžiui, tiesioginiai arba netiesioginiai grasinimai sužaloti, nužudyti).
2. Persekiojimas, kuriuo kėsinama į kito asmens garbę ir orumą (įžeidinėjimai, reputacijos žlugdymas ir pan.).
3. Persekiojimas, kuriuo kėsinama į asmens privataus gyvenimo neliečiamumą ir susižinojimo slaptumą (aukos šnipinėjimas, sekimas, daugkartinis skambinimas prieš aukos valią, buvimas šalia aukos namų ir pan.).

Požiūris į įstatymiškai reglamentuojamų asmens vertybių apsaugą gali priklausyti nuo šalies kultūrinių ypatumų ir būti skirtingas [6, p. 148–162; 7, p. 151–167], pavyzdžiui, daugelyje šalių asmens teisė į gyvybę ir sveikatą yra ginama įstatymų, tačiau tokios vertybės, kaip asmens privataus gyvenimo neliečiamumas, apsauga įvairiose šalyse nesutampa. Toliau panagrinėsime keletą skirtingų valstybių teisės aktų, apibrėžiančių persekiojimą.

Anglijoje ir Velse 1997 metais buvo priimtas Apsaugos nuo persekiojimo įstatymas (angl. *Protection from Harassment Act*)². Įstatymas įvardija veikas, kurios turi būti ribojamos ir kurios užtraukia baudžiamąją ir civilinę atsakomybę [10]. Šiame teisės akte, viena, aiškiai pasakoma, kad nusikaltimu laikomi tokie veiksmai, kuriais asmuo tiesiogiai ar netiesiogiai bauginamas fizinės prievartos prieš jį panaudojimu, antra vertus, nurodoma, kada turi būti baudžiamas erzinantis ir nepageidautinas elgesys. Pastaruoju atveju įstatyme naudojamas „protingai maštančio asmens“ (angl. *reasonable person*) kriterijus. Vertinama, ar protingai maštantis žmogus, turėdamas tą pačią informaciją bei atsidūręs to-

je pačioje situacijoje, bus įbaugintas arba manys, kad jo teisės yra pažeidžiamos. Įrodinėjant teisės pažeidimo subjektyviąją pusę, nebūtina įrodyti, kad pažeidėjas suprato savo veiksmais erzinantis kitą asmenį, – užtenka įrodyti, kad jis turėjo ir galėjo numatyti, kad tokie veiksmai kitam asmeniui bus nemalonūs, erzinantys ar nepageidautini.

JAV 1993 metais buvo priimtas persekiojimą apibrėžiantis kodeksas [angl. *Model Anti-Stalking Code*]. Tai – rekomendacinio pobūdžio dokumentas, kuriuo turi vadovautis atskirų valstijų parlamentai, priimdami persekiojimą reglamentuojančius teisės aktus. Šiame pavyzdiniame dokumente persekiojimas apibrėžiamas kaip „mažiausiai du kartus pasikartojantis tikslingas elgesys, kuriuo siekiama įbauginti konkretų asmenį, kad jis ar jo artimieji bus sužaloti ar nužudyti“ [11]. Taip pat nustatomas papildomas reikalavimas subjektyviajai teisės pažeidimo pusei, t. y. persekiojamas turi suprasti, kad jo veiksmai sukels kitam asmeniui baimę. Taigi pavyzdinis JAV kodeksas numato atsakomybę tik už grasinimus, nukreiptus prieš sveikatą ir gyvybę, bet nereguliuoja kitų vertybių apsaugos.

Australijoje, kaip ir JAV, atskiros valstijos turi savo įstatymų leidėjus, tačiau pavyzdinio įstatymo, reglamentuojančio persekiojimą, nėra. Vis dėlto Pietų Australijos baudžiamųjų įstatymų konsolidavimo akte (angl. *South Australian Criminal Law Consolidation Act*) numatoma atsakomybė asmeniui, kuris persekioja kitą, t. y. lūkuriuoja aukos lankomose vietose, įeina į jos valdas, nuolatos įžeidinėja ar laiko auką įbaugintą dėl galimų sužalojimų ar nužudymo [12]. Tiesa, atsakomybė kyla tik tuo atveju, jei toks persekiojimo elgesys yra tyčinis ir pasireiškia ne mažiau kaip du kartus.

Pateiktų teisės aktų analizė rodo, kad egzistuoja tam tikri teisinio persekiojimo vertinimo skirtumai. JAV pavyzdinis persekiojimo kodeksas laiko nusikalstamu tik tokį elgesį, kuris aukai sukelia baimę būti sužalota ar nužudyta (t. y. kuomet kėsinama į esmines asmens vertybes), tačiau išsamiau persekiojimo nenagrinėja. Pietų Australijos įstatymas plačiau apibūdina persekiojimą ir numato ne tik teisinę sveikatos ir gyvybės, bet ir kitų žmogiškųjų vertybių apsaugą. Vis dėlto Pietų Australijoje nusikaltimais laikomos tokios persekiojimo veikos, kurios vykdomos tyčia, o Anglijos ir Velse įstatymai ne tik apibrėžia persekiojimą ir numato įvairių asmens vertybių apsaugą, bet baudžia tiek už tyčinius, tiek ir už netyčinius persekiojimo veiksmus.

Lietuvos įstatymai persekiojimo sąvokos specialiai neišskiria, o su persekiojimu susijusias veikas reglamentuoja bendrieji atsakomybę nustatantys įstatymai. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – ir BK) XIX skyriuje „Nusikaltimai, pavojingi žmogaus sveikatai ir gyvybei“ numatoma atsakomybė už „grasinimus nužudyti arba sužaloti asmenį, arba už asmens terorizavimą, ar sistemingą bauginimą naudojant psichinę prievartą“ (BK 145 str.) [13]. Akivaizdu, kad minėtas BK straipsnis pirmiausia pabrėžia sveikatos ir gyvybės apsaugą. Šio kodekso straipsnio antroje dalyje kriminalizuojama tokia veika, kaip asmens terorizavimas ir bauginimas panaudoti psichinę prievartą. Tiesa, šio BK

² Tiesioginis angliško žodžio „*harassment*“ vertimas yra „varginimas, priekabiavimas“ [1]. Kembridžo ir Oksfordo anglų kalbos mokomieji leidiniai, aiškindami šį žodį, nurodo, kad „*harassment*“ yra „elgesys, kuris yra erzinantis, pykdantis“ [8] arba „elgesys, kuris erzina ar daro spaudimą žmogui nemaloniais žodžiais ar veiksmais“ [9]. Todėl mokslinėje literatūroje sąvokos „*stalking*“ ir „*harassment*“ dažnai yra vartojamos sinonimiškai.

straipsnio taikymas teismų praktikoje yra gana retas ir kol kas nėra galimybės remtis susiformavusia teismų praktika ar Aukščiausiojo Teismo išaiškinimais, todėl komentuoju šį straipsnį tenka vadovautis moksliniais išaiškinimais ir lingvistiniu teisės normų aiškinimo būdu. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas nurodo, kad „terorizavimas – tai teroro vartojimas, gąsdinimas smurtu ar represijomis“ [2]. Psichinė prievarta baudžiamojame teisėje suprantama kaip pavojingas bauginamasis poveikis psichikai, pasireiškiantis žodžiu, raštu ir kitu elgesiu (gestais, mimika, garsiu rėkimu, ginklo, peilio ar kito panašios paskirties daikto rodymu, turto naikinimu, sistemingais naktiniais skambučiais, asmens atviru sekimu, baimę keliančios aplinkos sukūrimu ir kitais veiksmais), taip pat pavojingas psichinis poveikis kito žmogaus psichikai, kai žmogus verčiamas bijoti (bauginant), kad dėl tolesnių bauginančiojo veiksmų ar neveikimo atsirastų neigiamų pasekmių [14, p. 107]. Baudžiamojame teisėje nesutariama dėl psichinės prievartos poveikio žmogaus sveikatai, nuostata, kad psichinė prievarta tiesioginio fizinio poveikio sveikatai nedaro, gali būti teisinga tik trumpam, ilgalaikis psichinis poveikis gali sukelti ir fiziologinius organizmo pokyčius, t. y. fizinę žalą [15, p. 78–81]. Taigi galima teigti, kad daugelis persekiotojo elgesio modelių (sistemingi erzinantys skambučiai, atviras sekimas, šnipinėjimas) gali būti pripažįstami nusikalstama veika pagal BK 145 straipsnį, tačiau toks elgesys, kaip sistemingas negrasinančio turinio laiškų rašymas ar kalbinimas elektroninėse pokalbių svetainėse, negali būti vertinamas kaip nusikalstamas, nors ir labai erzintų persekiojamą asmenį.

Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (toliau – ir CK) saugo asmens privatų gyvenimą ir jo slaptumą. Pagal šio kodekso 2.23 straipsnio nuostatas teisės į asmens privatų gyvenimą pažeidimu laikomas neteisėtas įėjimas į asmens gyvenamąsias ir kitokias patalpas, aptvertą privačią teritoriją, neteisėtas asmens stebėjimas, neteisėtas asmens ar jo turto apieškojimas, asmens telefoninių pokalbių, susirašinėjimo ar kitokios korespondencijos bei asmeninių užrašų ir informacijos konfidencialumo pažeidimas [16]. Asmuo, kurio teisė į privatų gyvenimą pažeidžiama, turi teisę pareikšti ieškinį dėl tokiomis veiksmais padarytos turinės ir neturinės žalos atlyginimo.

Kebčiau teisinės persekiojamųjų gynybos būdus pritaikyti tais atvejais, kai persekiojimas vykdomas elektroninėje erdvėje, pavyzdžiui, įkyriai kalbinant pokalbių svetainėse, siunčiant nepageidautinus ar įžeidžiančius elektroninius laiškus, sudėtinga surinkti tokių veiksmų įrodymus ir šiuos veiksmus tinkamai įvertinti. Be to, internete, skirtingai nuo įprastos materialiosios aplinkos, gana sunku įvertinti, kada asmens privatumas pažeidžiamas, o kada veiksmai yra teisėti ir tinkami. Tiesa, Baudžiamasis kodeksas nustato atsakomybę už nusikaltimus informatikai (XXX skyrius), tačiau šio kodekso 198-1 straipsnis, numatantis atsakomybę už neteisėtą prisijungimą prie kompiuterinės sistemos, kaip būtina nusikaltimo objektyviosios pusės elementą nurodo apsaugos sistemos įveikimą. Išeitų, kad elektroninis persekiotojas, prisijungęs prie kompiuterio, kuris nenaudo-

ja apsaugos sistemos (namų vartotojams tai yra įprastas dalykas) ir tiesiog skaitęs informaciją kompiuteryje (kas iš esmės būtų aiškus teisės į privatų gyvenimą pažeidimas), negalėtų būti patrauktas atsakomybėn pagal šį straipsnį.

PERSEKIOJIMAS ELEKTRONINĖJE ERDVĖJE

Pastaraisiais metais ypač pabrėžiama persekiojimo elektroninėje erdvėje problema [5]. Daugeliui žmonių elektroninė erdvė tapo neatsiejama jų gyvenimo dalimi. Bet, kaip ir kiekviena naujovė, elektroninė erdvė sukelia papildomų sunkumų visuomenei ir teisinei sistemai. Naujos elektroninės technologijos sudaro galimybę bendrauti su pageidaujama asmeniu per atstumą (pavyzdžiui, pokalbių svetainėse, naujienų grupėse, elektroniniu paštu ar pan.) ir tuo pačiu išsaugoti persekiotojo anonimiškumą, o tai apsunkina teisinę susidariusios situacijos vertinimą bei teisėsaugos institucijų veiksmus renkant persekiojimo įrodymus ir ieškant paties persekiotojo.

Elektroninis persekiojimas (angl. *cyberstalking*) – tai pasikartojantis nepageidautinas ir (arba) grasinantis elgesys, išreiškiamas interneto ar kitų elektroninės komunikacijos priemonių pagalba [17]. Užsienio šalyse būta nemažai persekiojimo elektroninėje erdvėje atvejų, kurie buvo nagrinėjami teismuose. Pavyzdžiui, JAV Kalifornijos valstijoje 50 metų amžiaus vyras persekiotojo 28 metų amžiaus moterį, atsisakiusią su juo turėti meilės santykių. Persekiotojas platino jos vardą pranešimus internete, kuriuose rašydavo, kad ji esą svajoja būti išprievartauta. Ši informacija buvo pateikiama nurodant mirtos moters namų adresą ir telefono numerį. Dėl tokių klaidinančių skelbimų mažiausiai šešetą kartų (kartais net vidurnaktį) nukentėjusiąją aplankė vyrai su pasiūlymais ją išprievartauti. Persekiotojas buvo nuteistas už seksualinį priekabiavimą bei persekiojimą ir jam paskirta 6 metų laisvės atėmimo bausmė.

Dar vienas pavyzdys iliustruoja kitą persekiojimo elektroninėje erdvėje aspektą. San Diego universiteto absolventas daugiau kaip penkerius metus internetu terorizavo penkias šio universiteto studentes. Nukentėjusiosios gaudavo šimtus prievartos turinio elektroninių laiškų, kartais po keturis arba penkis laiškus per dieną. Persekiotojas, kuriam buvo paskirta šešerių metų laisvės atėmimo bausmė, komentuodamas savo elgesį teigė, kad pagrindinis jo motyvas buvo kerštas, nes, anot jo, nukentėjusiosios šaipėsi iš jo ir skatino kitus iš jo tyčiotis.

Kalbant apie teisės aktus, reglamentuojančius elektroninį persekiojimą, reikia išskirti Didžiąją Britaniją. Šioje šalyje buvo priimtas atskiras teisės aktas, kuris riboja piktavališką elektroninę komunikaciją (angl. *Malicious Communications Act*) [18]. Šis dokumentas apibrėžia atskirą teisės pažeidimą, t. y. nepadorių, įžeidžiančių ar grasinančių elektroninių pranešimų ar kitokių elektroninių žinučių siuntimą kitam asmeniui. Didžiosios Britanijos telekomunikacijų įstatyme (angl. *Telecommunications Act*) elektroniniam persekiojimui taip pat skirtas atskiras straipsnis (43 str.), nustatantis

atsakomybę už nepadorius, įžeidžiančius ar grasinančius telefoninius pranešimus [19].

Lietuvos įstatymuose taip pat bandoma šiek tiek apriboti galimą elektroninį persekiojimą. Nors Elektroninių ryšių įstatymo 70 straipsnis suteikia elektroninių ryšių paslaugos gavėjams teisę riboti linijos, iš kurios yra skambinama, nustatymą (pavyzdžiui, uždrausti adresatui matyti telefono, iš kurio skambinama, numerį), vis dėlto to paties įstatymo straipsnio 6 dalis numato, kad paslaugos teikėjas netaiko ryšio linijos, iš kurios skambinama, identifikavimo draudimo, jeigu abonentu prašymu siekiama nustatyti piktybiškų ar erzinančių skambučių iniciatorių [20]. Remiantis Vyriausybės 2003 m. vasario 12 d. nutarimu Nr. 212 „Dėl ryšio linijos, iš kurios skambinama, nustatymo draudimo netaikymo tvarkos patvirtinimo“, erzinančiais skambučiais laikomi pasikartojantys skambučiai (išskyrus piktybiškus skambučius), kuriais siekiama sukelti susierzinimą ar kitus nemalonius pojūčius, emocijas abonentui ar faktiniam telekomunikacijų paslaugų naudotojui [21]. Atitinkamai piktybiškais laikomi tokie skambučiai, kuriais siekiama padaryti neigiamą poveikį abonentui ar faktiniam telekomunikacijų paslaugų naudotojui įžeidinėjimu, tyčiojimusi arba grasinimu (ar kitais neteisėtais būdais) padaryti turtinę ar neturtinę žalą minėtiems asmenims (jų sveikatai, turtui, reputacijai, kitoms įstatymų saugomoms turtinėms ar neturtinėms vertybėms).

Taigi Lietuvos Respublikos elektroninių ryšių įstatymas riboja persekiotojo galimybes išlikti anonimu. Šiuo atveju daroma prielaida, kad persekiojamas asmuo turėtų gauti daugiau informacijos apie persekiotoją ir galėtų efektyviau apginti savo pažeistus interesus. Tačiau būtina toliau tobulinti esamus ir rengti naujus teisės aktus, kurie veiksmingiau spręstų persekiojimo elektroninėje erdvėje problemą.

PERSEKIOTOJŲ PSICHOLOGINĖ CHARAKTERISTIKA

Asmens persekiojimas, kaip socialinis reiškinys, yra ne tik teisininkų, bet ir psichologų, psichiatrų bei kitų specialistų tyrimo objektas. Tyrimų duomenimis, apie 12 proc. visų suaugusiųjų (16 proc. moterų ir 7 proc. vyrų) buvo persekiojami skirtingu savo gyvenimo laikotarpiu [22, p. 9]. Be to, klinikinių ir epidemiologinių tyrimų rezultatai rodo, kad persekiotojai dažniausiai yra vyrai (87 proc.), o persekiojimo aukos – moterys (78 proc.) [23, p. 148–165]. Persekiojimo trukmė gali kisti nuo kelerių savaičių iki keliasdešimties metų.

Persekiojimo aukos dažniausiai patiria ne vieną erzinančio ir nepageidaujamo persekiotojo elgesio apraišką. Olandijos persekiojimo aukų apklausa rodo, kad kiekviena auka vidutiniškai patyrė po 6 nepageidaujamo elgesio būdus [24, p. 50–63], o Didžiojoje Britanijoje 50 proc. aukų patyrė nuo 2 iki 5 tokio elgesio būdų [22, p. 37]. Dauguma aukų skundėsi, kad yra sekamos, joms nuolat skambinama, siunčiami laiškai, elektroninės ir SMS žinutės, gadinama nuosavybė.

Mokslinėje literatūroje galima aptikti ne vieną bandymą skirstyti persekiotojus į tam tikras grupes. Šiame

straipsnyje remsimės mokslininkų L. Sheridan ir J. C. W. Boon'o (2001) pasiūlyta persekiotojų klasifikacija [25, p. 75–97], kadangi manome, jog ji tiksliausiai apibūdina aptariamus persekiojančius asmenis.

Pagrindiniai persekiotojų tipai:

1. Buvusio partnerio persekiotojas. Tai, anot L. Sheridan ir E. Blaauw'o (2002), didžiausia persekiotojų grupė (49 proc.) [26, p. 15–25]. Šie asmenys, palyginus juos su nepažįstamais persekiotojais, daug dažniau smurtauja prieš savo aukas. Ne visi šiam tipui priklausantys persekiotojai yra pavojingi, tačiau pavojingieji turi prižasčių persekioti savo buvusį partnerį. Tokio elgesio motyvacija dažniausiai kyla iš ankstesnių aukos ir persekiotojo santykių, kuriuose jau būta smurto. Kadangi smurtas šeimoje dažnai yra paslėptas dalykas (apie tai žino tik šeimos nariai), dviejų žmonių išsiskyrimas dėl šios priežasties būna daug kam netikėtas. Smurtautojas naudojasi tokia situacija įtikinėdamas draugus ir gimnainčius, kad žmona jį paliko „be jokios priežasties“, bei sudarydamas priešišką nuomonę apie auką.

Skyrybų atveju prarasdamas aukos kontrolę smurtautojas jaučia pyktį ir neapykantą. Todėl smurtinis elgesys prieš partnerį dažniausiai nesibaigia nutraukus santykius, o tęsiasi persekiojimo būdu. Savo elgesį šio tipo persekiotojai paprastai argumentuoja turtiniais klausimais ir vaikų globos poreikiu. Pavyzdžiui, neretai persekiotojas grasina susidorojimu, jei buvęs jo partneris neatiduos turto (namo, automobilio), neperves pinigų į banko sąskaitą ir pan. Persekiotojai dažnai būna pavydūs, kerštingi, spontaniški, pikti, impulsyvūs, elgesys – neapgalvotas, spontaniškas ir priešiškas aukos atžvilgiu. Tipinis šios grupės persekiotojų elgesys – viešas smurtas, užgauliojimai, grasinimai, turto naikinimas. Pareigūnų įsikišimas gali būti naudingas, kadangi persekiotojas po to sumažina nepageidautino elgesio apraiškas prieš auką. Vis dėlto pyktis ir keršto troškimas išlieka ilgai, todėl ateityje neatmetama naujo persekiojimo galimybė.

2. Aistros apimti persekiotojai. Šiai grupei priklausančių persekiotoją sunku atskirti nuo asmens, kuris siekia jam patinkančio žmogaus meilės, palankumo ar draugystės. Šis tipas yra mažiausiai pavojingas ir sudaro apie 18,5 proc. visų persekiotojų [25, p. 75–97]. Jų amžius gali svyruoti nuo paauglystės iki vidutinio amžiaus. Būdinga tai, kad nesiekia padaryti kokios nors žalos savo garbinimo objektui, kurį vadina „mylimuoju“. Jų aistra atsiranda iš paaugliško susižavėjimo ir yra nukreipta į ateitį: toks persekiotojas tikisi, kad jo garbinimo objektas geranoriškai sutiks su juo užmezgti artimesnius santykius.

Aistros apimtas persekiotojas visą pasaulį mato per santykių su garbinimo objektu prizmę. Pavyzdžiui, perskaitęs spaudoje romantiškos kelionės dviem į Paryžių reklamą, jis svajoja, kad važiuoja į šią kelionę su savo „mylimuoju“, kaip leidžia laiką kartu ir pan. Įsimylėjusio persekiotojo fantazijos yra pozityvios ir romantiškos, jų veiksmams prievarta nėra būdinga. Tačiau toks persekiotojo elgesys yra deviantinis, ir aukos jaučia pažeistą savo privatumą. Paprastai aistros objektas persekiotojo nepažįsta arba pažįsta mažai, todėl persekiotojo

elgesys jam gali atrodyti gašdinantis. Tokiam elgesiui labiausiai būdingas laiškų, elektroninių ar SMS žinučių rašymas, sekiojimas iš paskos. Iš pradžių laiškai būna anonimiški, vėliau persekiotojai pradeda pasirašinėti. Papildoma taktika yra susipažinimas su „mylimojo“ draugais ir aplinka, papildomos informacijos apie jį iškojimas.

Veiksmingiausia poveikio šiai persekiotojų grupei strategija – bendravimo įgūdžių tobulinimas arba kognityvinė elgesio terapija, kadangi šiems persekiotojams dažniausiai trūksta teigiamos tarpasmeninių santykių užmezgimo patirties. Kartais pravartu, kad policijos pareigūnai paaiškintų teisinės tokio elgesio pasekmes.

3. Persekiotojai, turintys psichikos sutrikimų. Dažniausiai pasitaikantis psichikos sutrikimas, būdingas persekiotojui, yra manija [27, p. 1244–1249]. Bendras šios grupės persekiotojų ypatumas yra tas, kad jie persekioja nepažįstamus ar mažai pažįstamus asmenis. Pagal elgesio pavojingumą išskiriamos dvi persekiotojų grupės: pavojingieji ir mažiau pavojingi.

Pavojingieji persekiotojai dažniausiai jau būna pakliuvę į gydymo įstaigų bei į policijos pareigūnų akiratį dėl psichinių sutrikimų ir netinkamo seksualinio elgesio (pavyzdžiui, ekshibicionizmo). Jie pasižymi nesubtilumu, tiesmukiškumu, jų mintys fiksuotos ties dabartimi, neretai seksualinio pobūdžio, elgesys nenuoseklus, todėl mažai prognozuojamas. Šie persekiotojai kelia didelę fizinę grėsmę aukai, be to, gali užpulti savo auką dėl seksualinių paskatų. Dažniausiai pasireiškiantis elgesys – daugkartiniai skambučiai telefonu, laiškai, elektroninės bei SMS žinutės, apsilankymai aukos namuose ir darbo vietoje. Tinkamiausia poveikio priemonė prieš šio tipo persekiotojus yra medikamentinis ir psichoterapinis gydymas.

Prie mažiau pavojingų persekiotojų grupės priskiriami tokie persekiotojai, kuriems būdinga erotomanija (arba *De Clerambault* sindromas), t. y. padidėjęs lytinis potraukis, didelis dėmesys lytiniam gyvenimui, erotinėms mintims ir svajonėms [28]. Reikia pažymėti, kad nemažai persekiotojų, priklausančių šiai grupei, yra moterys. Jos paprastai nukreipia savo dėmesį į aukštesnį socialinį ir ekonominį statusą turinčius asmenis (politikus, TV, kino ar muzikos žygybes ir pan.), manydamos, kad egzistuoja idealus ryšys tarp jų ir persekiojamųjų, atsiradęs „iš aukščiau“, „iš Dievo“.

Apskritai erotomanų elgesiui grasinimai nėra būdingi, tačiau jie atkakliai siekia įrodyti savo požiūrį. Skirtumas nuo aistros apimto persekiotojo yra tas, kad pastarojo nepageidautinas elgesys sumažėja arba išnyksta išaiškinus neigiamas tokio elgesio pasekmes ar suteikus reikiamą įgūdžių. Erotomanai dėl dėmesio sutelkimo ties meilės objektu dažnai yra nesukalbami, todėl tik retais atvejais nepageidautinas elgesys sumažėja išiterpus pareigūnams.

4. Sadistiniai persekiotojai. Tai – asmenybės sutrikimų turintys persekiotojai, iš kurių dažniausias – psichopatinis (kartais vadinamas asocialusis ar sociopatinis) asmenybės sutrikimas [26, p. 15–25]. Jam būdingas tarpasmeninių santykių, elgesio ir emocijų nenormalumas. Psichopatai būna arogantiški, manipulatoriai,

apgaujinėjantys kitus, neturintys empatijos kitiems, nejuočiantys kaltės, pasižymintys impulsyviu ir neatsakingu elgesiui. Persekiotojas psichopatas renkasi tokią auką, kuri, jo manymu, būtų „verta laimėjimo“. Aukai gali būti nelabai aišku, kodėl ją pasirinko. Persekiotojas ir auka retai kada būna pažįstami. Iš pradžių šio tipo persekiotojo elgesys gali mažai skirtis nuo aistros apimto persekiotojo, tačiau sadistinis persekiotojas siekia auką sunervinti, sutrikdyti, nuolat kontroliuoti. Jis naudoja subtilius būdus siekdamas įgyvendinti savo tikslus. Pavyzdžiui, palieka pėdsakus aukos aplinkoje (atplėšia aukai skirtą korespondenciją, naudojasi aukos daiktais). Be to, skirtingai nuo įsimylėjusio persekiotojo, kuris savo būvimo pėdsakus palieka atvirose vietose, sadistinis persekiotojas palieka pėdsakus uždaroje patalpoje (bute, automobilyje ir pan.), tuo siekdamas aukos bejėgiškumo. Būdinga tai, kad nori prasiskverbti į visas aukos gyvenimo sritis (socialinę, finansinę, profesinę).

Taigi persekiotojai skiriasi savo elgesiui ir motyvacija. Svarbu pažymėti, kad nemažai persekiotojų daliai yra būdinga kriminalinė patirtis (tyrimų duomenimis nuo 39 proc. iki 66 proc.) [27, p. 1244–1249; 29, p. 188–196; 30, p. 147–162], todėl atitinkamai turėtų skirtis ir poveikio priemonių taikymas persekiotojams.

TEISINIŲ IR PSICHOLOGINIŲ PRIEMONIŲ TAKYMO GALIMYBĖS PERSEKIOJIMO ATVEJAIS

Kalbant apie persekiojimo užkardymo priemones, pažymėtina, kad jų taikymo procesas yra sudėtingas. Kai kuriais persekiojimo atvejais netgi neįmanoma pritaikyti teisinių priemonių ar pasitelkti į pagalbą teisėsaugos pareigūnų. Pavyzdžiui, jei asmuo nuolat sekios kitą asmenį, tuomet šis elgesys, nors ir erzina auką, nei pagal Lietuvos, nei pagal JAV įstatymus nebus laikomas nusikalstamu, todėl pareigūnai negalės imtis priemonių ir sustabdyti ar apriboti tokį elgesį. Panaši situacija susidaro, kai persekiotojas nuolat skambina kitam žmogui. Tokia veikla nėra persekiojama pagal įstatymą, todėl gana keblu taip besielgiantį asmenį sustabdyti teisinėmis priemonėmis.

Neretai gali atrodyti, kad persekiotojas lyg ir elgiasi normaliai, nenusikalstamai, tačiau savo veiksmais kitą asmenį verčia jaustis nepatogiai ar net baugina (palikdamas meilės raštelių prie aukos durų, skambinėdamas telefonu ir pan.). Tokį elgesį tinkamai teisiskai įvertinti yra labai keblu. Šiuo atveju pažymėtinas Anglijos ir Velso apsaugos nuo persekiojimo įstatymas, kuriame išskirtas protingai maštančio asmens kriterijus suteikia teisėsaugos pareigūnams platesnes galimybes tinkamai reaguoti į pranešimus apie persekiojimą. Pavyzdžiui, pareigūnai, gavę tokio pobūdžio pranešimą, gali bent jau pasikalbėti su persekiotoju, net jei vėliau ir netaikys baudžiamojo persekiojimo priemonių. Tokio pokalbio neretai pakanka, kad persekiotojas nutrauktų savo veiklą.

Labai svarbūs ir pačios aukos veiksmai, kuriais galima išvengti persekiojimo ar jį sustabdyti. Pirmiausia persekiojamas asmuo turėtų aiškiai ir tiksliai paaiškinti persekiotojui, kad jis tokio elgesio nepageidauja. Vėliau

pagrindinė taisyklė, kurios turėtų laikytis auka, yra ne-reaguoti į persekiotojo bandymus užmegzti kontaktą, t. y. neatsakyti į persekiotojo klausimus, elektroninius laiškus, žinutes, nereaguoti į persekiotojo skleidžiamas paskalas ir pan. Kadangi persekiotojas dažnai siekia įbauginti ir užvaldyti auką, bet koks jos atsakymas ar kitokia reakcija pastiprina persekiotojo elgesį ir skatina panašiai elgtis ir toliau. Jei persekiotojas tiesiogiai ar netiesiogiai grasina panaudoti smurtą prieš auką ar jos artimuosius, apie tai būtina pranešti teisėsaugos pareigūnams. Kreipiantis į teisėsaugos pareigūnus ir teismą yra svarbu išsaugoti visus galimus įrodymus, kurie gali būti panaudoti prieš persekiotoją, todėl yra būtina išsaugoti visus laiškus ir žinutes, gautas iš persekiotojo.

Pabrėžtina, kad siekiant išvengti persekiojimo elektroninėje erdvėje reikėtų atsisakyti dalyvauti nepatinkamose pokalbių svetainėse ir naujienų grupėse, internete pateikti kuo mažiau asmeninės informacijos apie save. Jei asmuo yra jau persekiojamas, rekomenduojama nesinaudoti elektroninėmis priemonėmis tiek laiko, kiek tai yra įmanoma (išjungti telefoną, nesinaudoti internetu). Kadangi tą padaryti ne visada įmanoma, persekiojamas asmuo turėtų nesijungti prie naujienų grupių, pakeisti savo elektroninio pašto adresą bei kitą elektroninių paslaugų vartotojo informaciją. Iškilusią problemą taip pat galima aptarti su persekiotojo interneto paslaugų teikėju (ISP).

IŠVADOS

Apibendrinant galima teigti, kad apsaugos nuo persekiojimo problema yra svarbi daugelyje šalių. Todėl tolimesnis teisinių aktų, susijusių su persekiojimu, įgyvendinimo veiksmingumo tyrimas yra būtinas siekiant tobulinti teisinę šios srities apsaugą. Be to, teisėsaugos institucijų darbas šioje srityje nėra tinkamai statistiškai analizuojamas ir vertinamas. Policijos pateikiama statistika dažnai neatspindi realios situacijos, kadangi ne visi persekiojimo atvejai yra vertinami kaip teisės pažeidimas. Nebaudžiamojo poveikio priemonių taikymas ir jų efektyvumas taip pat turėtų būti statistiškai skaičiuojamas ir vertinamas.

Atsižvelgiant į straipsnyje išanalizuotos persekiojimo veikos teisinius ir psichologinius aspektus galima daryti tokias išvadas:

1. Persekiojimo sąvoka yra sunkiai apibrėžiama, kadangi ji yra taikoma apibūdinant gana platų elgesio ir situacijų diapazoną. Šios veikos teisinis reglamentavimas priklauso nuo šalies ir yra skirtingas.
2. Lietuvos įstatymai persekiojimo sąvokos specialiai neišskiria, o su persekiojimu susijusias veikas reglamentuoja bendrieji atsakomybę nustatantys įstatymai.
3. Šiuo metu dėl elektroninių technologijų plėtros daugėja persekiojimo elektroninėje erdvėje atvejų, todėl būtina tobulinti esamus ir rengti naujus teisės aktus, kurie veiksmingiau ir lanksčiau spręstų persekiojimo elektroninėje erdvėje problemą.

4. Persekiojimo atvejais skiriasi savo elgesiu, motyvacija ir pavojingumo laipsniu.
5. Teisinių priemonių taikymas persekiojimo atveju yra keblus, tačiau įmanomas. Be to, svarbūs ir aukos psichologiniai ypatumai bei turimi įgūdžiai, padedantys susidoroti su esama situacija.

LITERATŪRA

1. **Piesarskas B.** Didysis anglų-lietuvų kalbų žodynas. – Vilnius: Alma littera, 1998.
2. **Dabartinės** lietuvių kalbos žodynas. – Vilnius: LKI, 2005.
3. **O'Connor M., Rosenfeld B.** Introduction to the special issue on stalking finding and filling the empirical gaps // *Criminal Justice and Behavior*. 2004. Vol. 31.
4. **Voß H. G., Hoffmann J.** Zur Phänomenologie und Psychologie des Stalking: eine Einführung // *Polizei & Wissenschaft*. 2002. Vol. 4.
5. **Cyberstalking:** A new challenge for law enforcement and industry. A report from the attorney general to the vice president. 1999 <http://www.usdoj.gov/criminal/cybercrime/cyberstalking.htm>. Žiūrėta: 2006-03-01.
6. **Sheridan L., Blaauw E., Graham M. D.** Stalking: Known and unknowns // *Trauma, Violence, & Abuse*. 2003. Vol. 4.
7. **Sheridan L., Graham M. D., Boon J. C.** Stalking: Perceptions and prevalence // *Journal of Interpersonal Violence*. 2001. Vol. 16 (2).
8. **Cambridge** Advanced Learner's Dictionary. – Cambridge University Press, 2003.
9. **Oxford** Advanced Learners Dictionary. – Oxford University Press, 2003.
10. **Protection** from Harassment Act 1997 // <http://www.opsi.gov.uk/acts/acts1997/97040--a.htm#2>. Žiūrėta: 2006-03-01.
11. **US Model** Stalking Code 1993 // <http://aabss.org/journal1998/wallace.htm>. Žiūrėta: 2006-02-01.
12. **Criminal** Law Consolidation Act (South Australian), 1935 // http://www.austlii.edu.au/au/legis/sa/consol_act/clca1935262/. Žiūrėta: 2006-02-01.
13. **Lietuvos Respublikos** baudžiamasis kodeksas. – Vilnius: Mūsų saulė, 2003.
14. **Fedosiuk O.** Turto prievartavimas ir jo kvalifikavimas. – Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2002.
15. **Kujalis P.** Prievarta – būtinojo reikalingumo pavojaus šaltinis // *Jurisprudencija*. 2004. T. 60 (52).
16. **Lietuvos Respublikos** civilinis kodeksas. – Vilnius: Teisinių informacijos centras, 2005.
17. **Royackers L.** The Dutch approach to stalking laws // *California Criminal Law Review*. 2000. Vol. 3. October // <http://www.boalt.org/CCLR/v3/v3royackers.PDF>. Žiūrėta: 2006-01-27.
18. **Malicious** Communications Act, 1988 // http://www.opsi.gov.uk/acts/acts1988/Ukpga_19880027_en_1.htm. Žiūrėta: 2006-02-01.
19. **Telecommunications** Act 1984 // <http://www.agocg.ac.uk/reports/mmedia/legal/tele.htm>. Žiūrėta: 2006-01-27.
20. **Lietuvos Respublikos** elektroninių ryšių įstatymas // *Valstybės žinios*. 2004. Nr. 69-2382.
21. **Lietuvos Respublikos** Vyriausybės nutarimas Nr. 212 „Dėl ryšio linijos, iš kurios skambinama, nustatymo draudimo netaikymo tvarkos patvirtinimo“ // *Valstybės žinios*. 2003. Nr. 16-667.

22. **Budd T., Mattinson J., Myhill A.** The extent and nature of stalking: Findings from the 1998 British Crime Survey. Home Office Research: Development and Statistics Directorate, 2000.
23. **Jordan C. E., Walker T. K. L. R., Nigoff A.** Stalking: An examination of the criminal justice response // *Journal of Interpersonal Violence*. 2003. Vol. 18.
24. **Blaauw E., Winkel F. W., Arensman E., Sheridan L., Freeve A.** The toll of stalking: The relationship between features of stalking and psychopathology of victims // *Journal of Interpersonal Violence*. 2002. Vol. 17.
25. **Boon J. C. W., Sheridan L.** Stalker typologies: A law enforcement perspective // *Journal of Threat Assessment*. 2001. Vol. 1.
26. **Sheridan L., Blaauw E.** Stalker typologies and intervention strategies // *Polizei & Wissenschaft*. 2002. Vol. 4.
27. **Mullen P. E., Pathe M., Purcell R., Stuart G. W.** Study of stalkers // *American Journal of Psychiatry*. 1999. Vol. 156(8).
28. **Psichologijos žodynas.** – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
29. **Harmon R., Rosner R., Owens H.** Obsessional harassment and erotomania in a criminal court population // *Journal of Forensic Sciences*. 1995. Vol. 40.
30. **Meloy J.** Stalking (obsessional following): A review of some preliminary studies // *Aggression and Violent Behavior*. 1996. Vol. 1(2).

Concept of stalking is difficult to explain because of very broad range of possible activities and possible stalking situations. Legal regulation of stalking activities is different among different countries. Despite the new legislations, term stalking has no legal status in Australia or USA and the types of behavior that should be encompassed by the term remains contentious. Lithuanian laws do not explain term stalking and liability for stalking activities can arise only according general laws (for example Criminal Code).

Research on stalking is in its infancy. The majority of studies undertaken to date have been relatively small in scale involving unrepresentative or clinical samples to explore in depth the nature of stalking victimization, the impact on victims or the motivation of the offenders.

There is no reliable statistics of stalking activities, police statistics cannot show real situation because stalking activities are sufficiently latent (major number of stalking victims do not inform police about stalking).

In this paper psychological and legal aspects of stalking are analyzed. The authors analyze legal regulation of stalking, provides comparison of Australian, US and UK legal systems, points to problematical aspect of stalking in Lithuanian legislation. Psychological typologies of stalkers are also analyzed.

Also general behavioral provisions to victims of stalking and law enforcement officers are provided.

Keywords: stalking, stalker, typology, victim.

STALKING: LEGAL AND PSYCHOLOGICAL ISSUES

Ilona Čėsniene*
Rytis Čėsna**

Mykolas Romeris University

S u m m a r y

This article clarifies phenomenon of stalking – course of conduct directed to specific person that involves repeated visual and physical proximity, non consensual communication or verbal, written, or implied threats or a combination thereof that would cause a reasonable person fear – is analyzed.

Stalking activities acquired broad public recognition in western countries during the mid-1990 when a number of criminal cases were widely reported in the media. In the response to the apparent growth of stalking (certainly increased numbers of incidents coming to the attention of the criminal justice system) and the development of new stalking model – cyberstalking, new legislations in western countries were prepared. Because of electronic communications and internet cyberstalking occurs more frequently. Usually general legal rules cannot be applied to all cyberstalking activities and this task becomes additional issue and challenge for lawyers and politicians.

* Lecturer, Mykolas Romeris University, Faculty of Social Policy, Department of Psychology.

** Doctoral Candidate, Mykolas Romeris University, Faculty of Economics and Finance Management, Informatics and Statistics Department.